

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ТРУДОВЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.1

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.8.20.120-126

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ

Вівчарук Діана Павлівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу

Університет Короля Данила, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35, 76018, Україна,

e-mail: diana.vivcharuk@iful.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1215-4042>

Мета. Метою дослідження є розробка теоретичних положень щодо правового регулювання відносин, які виникають внаслідок застосування принципів цивільного права в Україні. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, функціональний, системно-структурний, логіко- нормативний. **Результати:** В процесі дослідження визнано, що принципи цивільного права – це такі засадничі ідеї цивільного права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю. **Наукова новизна.** Дана стаття є системним спеціальним дослідженням, у якому розглядаються проблеми правового регулювання принципів цивільного права в Україні. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Ключові слова: принципи, принципи права, принципи цивільного права.

Diana Vivcharuk

PhD, Associated Professor at the department of civil law and process, King Danylo University,

Ivano-Frankivsk, E. Konovaltsya Street, 35, 76018, Ukraine,

e-mail: diana.vivcharuk@iful.edu.ua

BASIC FUNDAMENTALS OF CIVIL LAW AND THEIR IMPORTANCE

Purpose. The purpose of the article is the regulation of relations on the principles of civil law.

Methodology. The methodology includes a comprehensive analysis and a synthesis of available scientific and theoretical information. It includes the formulation of relevant conclusions and recommendations. Such **methods** of scientific knowledge were used: terminological, functional, systemic-structural, logical-normative. **Results:** it was determined, that principles of civil law – an ideas of the civil law, that characterized by systematic, versatile, more stable, more regulated. **Originality.** An article is the special research that explores the problems of civil law in Ukraine. **Practical significance.** The results of the research can be used in legislation and law-enforcement activities.

Key words: principles, law principles, principles of civil law.

Постановка проблеми. Призначення принципів права полягає в тому, що вони забезпечують однакове формулювання норм права, а також їхній вплив на суспільні відносини у формі правового регулювання й інших форм правового впливу, визначають шляхи вдосконалення правових норм, виступаючи як провідні ідеї для законодавця. За умови їх закріплення в нормативно-правових актах принципи права забезпечують єдність процесів створення права, його реалізації і охорони. Принципи права є критерієм оцінки права і методологічною основою його подальшого вдосконалення.

Однак, система принципів не може бути незмінною й аморфною. Вона динамічно реагує на зміни в законодавстві, які, у свою чергу, зумовлені політичними та економічними змінами у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальнотеоретичні аспекти поняття принципів права були предметом дослідження в працях С. С. Алексєєва, А. Ю. Олійника, О. О. Підпригори, А. І. Колодія, В. В. Копейчикова, О. Ф. Скаун, Л. С. Явича та багато інших.

Постановка завдання. Незважаючи на наявність певних наукових праць, в яких досліджуються принципи права, в них не приділена достатня увага принципам цивільного права. Вказане вище свідчить про актуальність теми дослідження та зумовило її вибір. Метою дослідження є розробка теоретичних положень щодо правового регулювання відносин, які виникають внаслідок застосування принципів цивільного права в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. З прийняттям Цивільного кодексу України у 2003 році дослідження питань функцій, методів, принципів цивільного права набуло нового поштовху, як на рівні загальних засад цивільно-правового регулювання, так і окремих досліджень безпосередньо конкретних питань. Принципи права постійно привертають на себе увагу вчених, які займаються проблемами теорії права. Перехід України до ринкової економіки, інтеграція її у світове товариство економічно розвинених країн вимагають приведення національного законодавства до рівня світових стандартів.

Термін «принцип» походить від латинського слова «*principium*», яке означає начало, основа. Водночас, принцип – це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки [1, с. 560].

За В. І. Далем, слово «принцип» означає наукове чи моральне начало, основу, правило, від якого не відступають [2, с. 387].

Під час визначення поняття принципів права науковці вживають такі категорії, як вихідні теоретичні положення, основні, керівні засади (ідеї), загальні нормативно-керівні положення, провідні засади тощо. Багато категорій є однорідними. Тому принципи – це загальні, керівні (основні, головні, відправні, вихідні теоретичні, загальні нормативно-керівні, спрямовуючі) положення.

У ході визначення поняття принципів права можна виділити дві концепції, які сформувались у правовій доктрині. Згідно з першою концепцією, що побудована на теорії позитивізму, принципи права – це ідеї, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства.

Згідно з другою концепцією, під принципами права розуміють керівні ідеї, об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги, які ставлять до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів та

визначають зміст і спрямованість правового регулювання, відображають найважливіші закономірності соціально-економічної формації.

На сучасному етапі розвитку суспільства в умовах ринку науковці пропонують новий підхід до визначення поняття принципів права, враховуючи ідеї природного права, як засади, що лежать в основі права та визначають його сутність і зміст. Усі ці протиріччя у визначенні поняття принципів права намагався усунути А. М. Колодій [3].

З огляду на всі напрацювання, які були зроблені науковцями як у теорії права, так і в галузевих юридичних науках, визначимо ознаки принципів права. Зокрема, А. М. Колодій зауважує, що для рабовласницького типу характерний принцип рівності власників-товаровиробників і нерівність між вільним населенням та рабами. Принцип теологічного світогляду є визначальним в епоху феодального ладу. А головний принцип буржуазного права – свобода й рівність, суверенітет народу, приватна власність [3, с. 15]. Поділяють цю думку і В. А. Козлов, К. Є. Ліванцев, акцентуючи увагу на тому, що принципи всіх суспільних явищ є історичними [4].

Поряд з ідеологічним характером принципів права науковці як радянського періоду, так і сучасності указують на їх об'єктивну зумовленість [5]. Поділяючи ідею позитивізму виникнення права, вищезазначені вчені зауважують, що принципи права існують реально й об'єктивно, виступаючи як явища ідеологічного характеру, існують у самому праві та зумовлені економічним і соціально-політичним устроєм суспільства, особливостями функціонування політичної системи [6, с. 103].

У науковій літературі як ознаку принципів права вчені вказують на їх регулятивний характер. Так, В. М. Семенов та багато інших науковців пояснювали це тим, що принципи права – це продукт свідомості й волі людей, які містять певні веління, приписи, правила поведінки, що реалізуються в життя суспільством і державою та регулюють стільки, скільки регулює саме право [7, с. 12].

Принципи права повинні бути не тільки взаємоузгодженими між собою, а й з іншими елементами правового регулювання. Відповідно до принципів права формується система права. І тому взаємоузгодженість елементів правового регулювання забезпечує цілеспрямовану дію всієї системи права. Ми погоджуємось із тим, що принципи права мають перебувати в системі та бути узгодженими як між собою, так і з іншими елементами системи права.

Принципи цивільного права виконують дві функції. Перша – вираження основних ідей галузі права, що зумовлюють напрямок її розвитку, основні вимоги до розробки та прийняття нормативних актів, їх застосування у правозастосовчій практиці, та поведінці учасників цивільних правовідносин. Принципи відображають реальний стан суспільних відносин, як об'єктивних за своєю природою. В принципах відображається не тільки соціально-економічна основа, але й загальнолюдські цінності. О.С. Йоффе наполягав, що принципи цивільного права виражають природу держави [8].

Друга функція принципів цивільного права проявляється у безпосередньому регулюванні суспільних відносин. Так відповідно ч.2 ст. 8 ЦК при неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права). Оскільки деякі з засад цивільного права та принципи пересікаються у своїй змістовній частині то вони застосовуються для регулювання цивільних правовідносин без спеціального нормативного оформлення.

Норми права є мінливими та приймаються для врегулювання відносин, які існують у суспільстві, а принципи права довготривалі, що свідчить про їх стабільність. Для засадничих ідей права характерна їхня предметна визначеність. До ознак принципів права, необхідно віднести

системність та взаємоузгодженість, загальнообов'язковість, універсальність, стабільність, предметну визначеність, загальнозначущість, регулятивність.

Принципи цивільного права формуються, що цілком зрозуміло, не ізольовано, а під впливом загальних принципів усієї правової системи держави. Останнім часом значний внесок у дослідження даної проблеми зробила і українська юридична наука. Так, у спеціальній монографічній праці "Принципи права України" А. М. Колодій дійшов висновку, що принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відзначаються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу. Це визначення, хоч і переобтяжене ускладненою термінологією, за своєю сутністю в основному відображає ті ж ознаки правових принципів [3, с. 27].

В. В. Копейчиков вважає, що принципи права – це закріплені у праві вихідні нормативно-керівні положення, що характеризують його зміст, основи, зазначені в ньому закономірності суспільного життя [9, с. 114].

У сучасній юридичній літературі визнають принципи демократизму, законності, гуманізму, рівності всіх перед законом, взаємної відповідальності держави та особи тощо. Розрізняють також загальноправові, міжгалузеві, галузеві принципи та принципи інститутів права.

Принципи права як керівні юридичні вимоги відображають їх особливості та специфіку юридичного права, мають нормативний, регулятивний характер, визначають і скеровують правомірну поведінку людей. У теорії права існують різні класифікації принципів права. Наприклад, їх поділяють на загальнолюдські, конкретно-історичні, галузеві, міжгалузеві та принципи інститутів права [9, с. 115].

Загальнолюдські принципи права характеризують як юридичні засади, ідеали чи основи, що зумовлені певним рівнем всесвітнього розвитку цивілізації, втілюють у собі найкращі, прогресивні здобутки правової історії людства, визнані міжнародними нормами права.

Конкретно-історичні принципи права визначають як основні засади, що відображають специфіку права певної держави у певних соціальних умовах. До них відносять, наприклад, такі: принцип демократизму, принцип законності, принцип гуманізму, принцип рівності всіх перед законом, принцип взаємної відповідальності держави та особи.

Галузеві й міжгалузеві принципи характеризуються тим, що охоплюють лише одну чи кілька галузей права певної держави. До них, зокрема, відносять принцип гласності судочинства і принцип повної матеріальної відповідальності, принцип індивідуального покарання чи стягнення тощо.

Відповідно до сутності поняття правових принципів у юридичній літературі активно досліджувалося питання про їх конкретні прояви, види. Загалом сформувалася концепція про поділ усіх правових принципів на **загальносоціальні**, обумовлені економічною системою, та **юридичні**, які в свою чергу поділяються на **загальноправові**, які формуються найбільш рельєфно у конституційних нормах, і **галузево-правові**, які виражаються у правових нормах окремих галузей права та інших правових підсистем [10, с. 27].

Так, С. С. Алексєєв до загальноправових принципів, зокрема, відносить: юридичну рівність, правосудний захист суб'єктивних прав, відповідальність за винну протиправну поведінку [6, с. 99].

У цивілістичній науці сформульовано свої галузеві принципи та погляди на їх сутність. Незважаючи на велику кількість визначень поняття принципів цивільного права, воно може бути

узагальнено і зведено до такого: **принципи цивільного права** становлять основоположні (корінні, відправні, визначальні ідеї (засади, риси), втілені чи закладені в законі, відповідно до якого здійснюється правове регулювання цивільно-правових відносин та забезпечується реалізація покладених на цивільне право функцій [10, с. 27].

У юридичній літературі вирізняють співвідношення принципів цивільного права, які в цивільному законодавстві, на відміну від цивільно-процесуального права, безпосередньо не визначалися. Наприклад, серед таких принципів називаються: 1) юридична рівність суб'єктів цивільного права; свобода підприємницької діяльності; свобода договору; свобода особистості; закріплення в нормах цивільного права новітніх досягнень світової юридичної думки і загально визначених положень, напрацьованих світовим співтовариством; 2) свобода особистості; всебічна охорона власності; юридична рівність суб'єктів цивільних правовідносин; свобода підприємницької діяльності, свобода договору; 3) юридична рівність учасників цивільних правовідносин перед законом; забезпечення правової охорони власності незалежно від її форм і видів; свобода договору; свобода особистості; повага прав і інтересів інших осіб, моралі суспільства [10, с. 27].

У Цивільному кодексі України передбачено загальні принципи цивільного законодавства, а саме: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя фізичної особи; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, передбачених виключно законом; свобода договору; свобода підприємництва; судова захист будь-якого цивільного права у разі його порушення; справедливість, добросовісність, розумність (ст. 3) [11].

Крім того, до принципів цивільного права належить принцип юридичної рівності суб'єктів цивільного правовідношення перед законом, що міститься в ст. 1 ЦК України [11].

Як зазначає Я. М. Шевченко, принцип неприпустимості позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом, виражає непорушність права власності. Непорушність права власності полягає в тому, що рівно допускається існування і власності приватної, і власності публічної. Крім того, всі види власності мають рівний режим і рівно перебувають під охороною права і держави [12, с. 15].

Одним із найбільш вагомих є принцип свободи договору. Сторони на власний розсуд у межах закону вирішують питання укладення договору та його змісту, керуючись при цьому вимогами справедливості, добросовісності та розумності.

В юридичній літературі наріжним принципом цивільного права називають принцип свободи особистості. Свобода особистості – це, перш за все, свобода індивідуалізації людини, утвердження поваги до її честі і гідності, свобода її підприємницької діяльності.

На думку О. В. Дзери, наявність законодавчого визначення принципів не є перешкодою до виявлення у цивільному праві й інших правових принципів. Зокрема, досить важливе значення у цивільно-правовому регулюванні мають: юридична рівність учасників цивільних правовідносин перед законом; непорушність права власності та рівність усіх її форм; свобода не лише договору, а й усіх інших можливих угод (правочинів); здійснення цивільних прав за своєю волею і на власний розсуд; застосування цивільно-правової відповідальності за винну та протиправну поведінку (бездіяльність), за винятками, передбаченими законом, без приниження честі, гідності, інших особистих суб'єктивних прав порушника [10, с. 28].

Висновки. Принципи права відіграють роль фундаменту та конструкції не лише права як сукупності існуючих норм, й а виступає базисом правотворчої діяльності, тобто діяльності зі створення юридичних норм, та реалізації юридичних норм суб'єктами права в реальних суспільних відносинах. Так чи інакше, у кожній правовій, демократичній, соціально орієнтованій державі мають закріплюватися такі юридичні принципи правового регулювання, які повинні відображати та закріплювати соціально-економічні засади в державі і загальнолюдські

гуманістичні цінності, які далеко не завжди мають своє безпосереднє формальне закріплення у правових нормах.

Принципи цивільного права тісно пов'язані з предметом і метою регулювання цивільно-правових відносин. Вони мають визначальне значення при застосуванні цивільно-правових норм. Вивчення принципів цивільного права має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки вони не лише визначають зміст цивільно-правових норм, але й досить широко використовуються у правозастосовчій практиці.

Список використаних джерел

1. Мельничук О.С. Словник іншомовних слів. К.: 1974. 745 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. М.: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1955. 678 с.
3. Колодій А. М. Принципи права України. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
4. Козлов В. А., Ливанцев К. Е., Денисов Ю. А. Теория государства и права: учебник. Ленинград: Из-во Ленинград. у-та, 1982. 456 с.
5. Смирнов О. В. Соотношение норм и принципов в советском праве. *Советское государство и право*. 1977. № 2. с. 11-15.
6. Алексеев С. С. Проблемы теории права: курс лекций в 2-х т. Свердловск: Свердловский юрид. Ин-т, 1972. Т. 1. 256 с.
7. Шемшученко Ю. М. Бурчак Ф.Г. Цветков В.В. Міжнародно-правові аспекти Конституції України. К.: Ін Юре, 1997. 112 с.
8. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданские правоотношения. Критика теории "хозяйственного права". 2-е изд. М.: Статут, 2000 782 с.
9. Правознавство: підручник / Берлач А.І., Карпенко Д.О., Ковальський В.С., Колодій А.М., Олійник А.Ю., Підпригора О.О., Копейчиков В.В. К.: Юрінком Інтер, 2007. 752 с.
10. Дзера О. В., Боброва Д. В., Довгерт А. С. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. К.: Юрінком Інтер, 2002. Кн. 1. 720 с.
11. Цивільний кодекс України: за станом на 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. С. 344
12. Шевченко Я. М. Цивільне право України: Академічний курс: підруч.: у 2 т. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. Т. 1. Загальна частина. 520 с.

References

1. Melnychuk, O.S. (1974). *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words edited]. K. (in Ukrainian)
2. Dahl, V.I. (1955). *Tolkovyy slovar zhivogo velikorusskogo yazyka* [The intelligent dictionary of the living Great Russian language]. M.: Gos. foreign publisher. and nat. words. (in Ukrainian)
3. Kolodiy, A.M. (1998). *Pryntsyppy prava Ukrainy* [Principles of Law of Ukraine]. K: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
4. Kozlov, V.A., Livantsev, K.E. & Denisov, Y. A. (1982). *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of state and law]. Leningrad: From Leningrad. issue. (in Russian)
5. Smirnov, O.V. (1977). *Sootnoshenie norm i printsipov v sovetskom prave* [The Relationship between Norms and Principles in Soviet Law]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 2, 11-15. (in Russian)
6. Aleekseev, S.S. (1972). *Problemy teorii prava* [Problems of the theory of law]. (Vol. 1). Sverdlovsk: Sverdlovsky jurid. Inst. (in Russian)

7. Shemshuchenko, Yu. M., Burchak, F.G & Tsvetkov, V.V. (1997). *Mizhnarodno-pravovi aspekty Konstytutsii Ukrainy* [International Legal Aspects of the Constitution of Ukraine]. K.: In Yure. (in Ukrainian)
8. Ioffe, O.S. (2000). *Pravootnoshenie po sovetskomu grazhdanskomu pravu* [Legal Relationship in Soviet Civil Law] / Selected Works in Civil Law: From the History of Civilistic Thought. Civil relations. Criticism of the theory of "economic law". M.: Charter. (in Russian)
9. Berlach, A.I., Karpenko, D.O., Kovalsky, V.S., Kolodiy, A.M. Oliynyk, A.Y., & Pidoprigora O.O. (Ed.) (2007). *Pravoznavstvo* [Jurisprudence]. K.: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
10. Dzer, O.V. Bobrova, D.V. Dovgert, A.S. (2002). *Tsyvilne pravo Ukrainy* [Civil Law of Ukraine]. (Vol. 1). K.: Jurinkom Inter. (in Ukrainian)
11. Civil Code of Ukraine: as of 16.01.2003. 2003. (in Ukrainian)
12. Shevchenko Ya. M. (2004). *Tsyvilne pravo Ukrainy* [Civil Law of Ukraine]. (Vol. 1.). K.: Concern "Publishing House" In Yure". (in Ukrainian)

Надійшла до редакції 07 жовтня 2019 р.

